

אתגרים של חירות ואחריות במרחב התרבות ובבניין זהות

במסגרת יום עיון של תוכנית בארי בנושא

החינוך לתרות והתרות לחנך

פרופ' נמרוד אלוני

המכון לחינוך מתקדם

מכללת סמינר הקיבוצים

מה רוצים המחנכים ולאן הם חותרים: הזיקה בין זהות התלמיד לעמדה החינוכית

חלוקה של צבי לם:

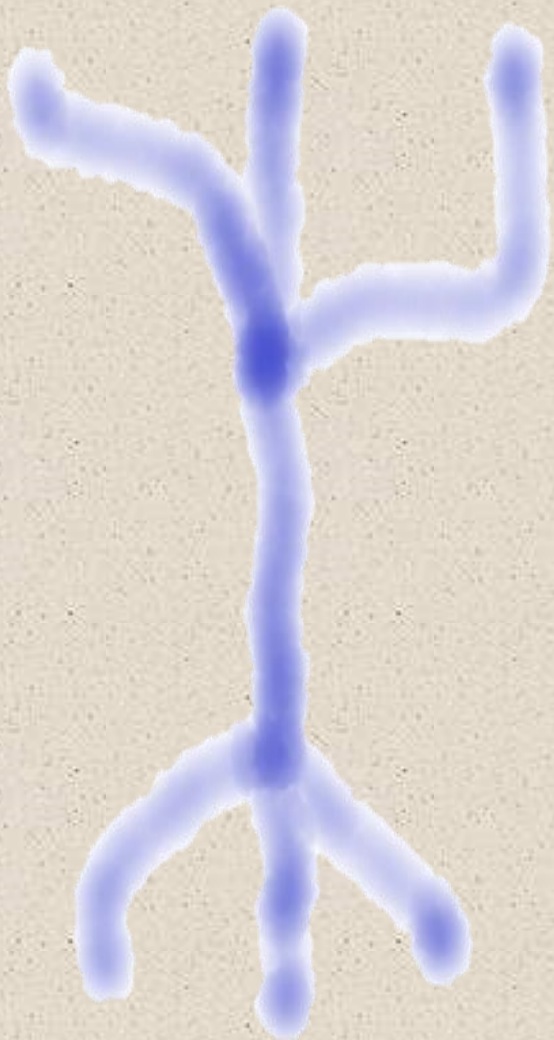
1. סוציאליזציה – קונפורמיות למסורות ולנורמות החברתיות
2. אקולטורציה – טיפוח מצוינות אנושית בזיקה לפסגות התרבות הגבוהה
3. אינדיבידואציה – שהפרט ירגיש טוב עם עצמו והגשמה עצמית בקצב אישי

חלוקה של נמרוד אלוני:

1. קולקטיביזם סמכותני – התיישרות וציות למסורת או לאידיאולוגיה השלטת "הנכונה"
2. הישגיות אישית, תוצרית תחרותית – התקדמות בבורסת החיים, מצליחנות חברתית
3. הומניזם לקראת חיים אוטונומיים, מלאים ומספקים לכול, לפי גישה א. קלאסית-תרבותית, ב. רומנטית-נטורליסטית, ג. רדיקלית-ביקורתית

שלושה שורשים ושלושה ענפים בזהות הפרט:

זהות גזעית, מגדרית, לאומית, דתית, אידיאולוגית, מעמדית, אתנית, תרבותית

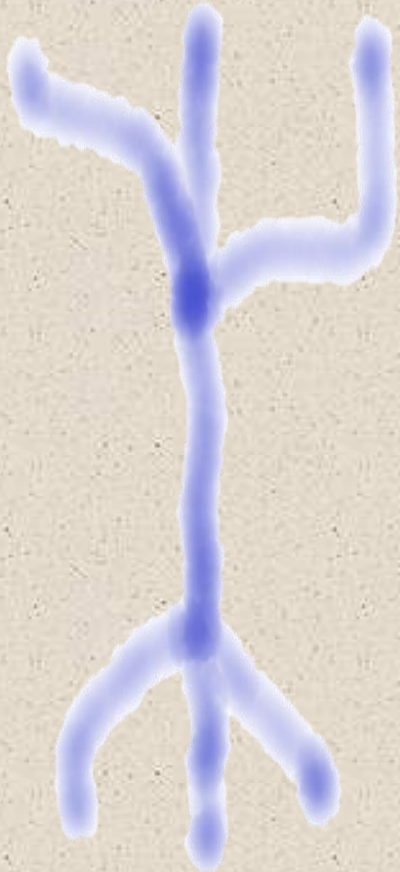

- שורש גנטי-ביולוגי – טבע מולד ונטיות אישיותיות
- שורש נפשי-פסיכולוגי – נטיות מהילדות והנעורים
- שורש חברתי-תרבותי – האדם הוא תבנית נוף מולדתו

שלושה שורשים ושלושה ענפים בזהות הפרט:

זהות גזעית, מגדרית, לאומית, דתית, אידיאולוגית, מעמדית, אתנית, תרבותית

פרופ' עקיבה ארנסט סימון, הומניסט-דתי, וס. יזהר סופר ומחנך חילוני מבחינים בין חינוך לאינדוקטרינציה ובין חינוך ל"חינוק". כבוד האדם בזה שהוא עומד ברשות עצמו – שכל ומצפון משל עצמו.

- ענף אוטונומיזציה – העז לחשוב בכוחות עצמך: עצמאות
- ענף אוניברסאליזציה – צא מהפרובינציאליות וצרות המוחין והכר את אוצרות רוח האדם, המגוון האנושי והרב-תרבותי
- ענף האינדיבידואציה – צור וגבש לעצמך עצמיות אותנטית אישית וייחודית לצד הזהות הקולקטיבית. [אותנטיות של מימוש עצמי לעומת יצירת העצמי].
בחברה חופשית – מתח תמידי בין שורשים לענפים:
מאגוצנטריות אנוכית ואתנוצנטריות שבטית להומניזם, הדדיות, דיאלוג, סולידריות ואקו-הומניזם

היבטים שונים של חירות, התפתחות ואחריות

הנחת היסוד שלנו היא שאחת מבין העמדות שמציג קהלת, כאילו "מותר האדם מן הבהמה – אין" היא חלקית או שגויה. בשלוש הדתות המונותאיסטיות מקובלת עמדתו של מירנדולה מימי הרנסנס שקושרת את כבוד האדם לחירותו ואחריותו:

"לכן נטל אלוהים את האדם...הציבו במרכז התבל, וכך דיבר עליו: "לא מושב מוגדר, גם לא חזות מסוימת ושי מיוחד העניקו לך, הו אדם, למען תוכל להשיג כל דבר אשר בו חפצת בתודעתך, ברצונך וברגשותיך; וכך הדבר הזה שלך יהיה.

טבעם, המוגדר מראש, של היצורים האחרים, תחום בתוך גבולותיהם של חוקים שאנו קבענו. ואילו אתה, שלא תיאלץ להיות נתון בתוך שום סייג, לפי בחירתך...תקבע אתה עצמך את מהות טבעך.

לא עשינוך שמימי גם לא ארצי...כדי שאתה – שהינך, אם אפשר להגדיר זאת כך, בעל תואר-כבוד של יוצר-עצמך וצר-צורתך-שלך – אתה תיצור את עצמך בצורה בה תבחר. תוכל להידרדר לצורות התחתונות, צורות הפרא; גם תוכל, על פי החלטתך, להיוולד מחדש בצורות העליונות שהן אלוהיות."

"לוגוס" ביוונית ו"הגות" בעברית הם המפתח למידת האדם שבאדם: שיקול דעת בשפה מושגית-תבונית. חשיבה והתדיינות על בסיס רוחב דעת, בפתיחות דעת, ובאמצעות כישורים גבוהים של שפה, דיאלוג, ביקורתיות, פרשנות ויצירתיות

המחנך איסוקרטס מן המאה החמישית לפנה"ס:

"לגבי כוחות רבים שבהם ניחנו בני-האדם, אין לנו כל יתרון על פני חיות אחרות; נהפוך הוא: בהשוואה לחיות אחדות אנו נחותים ממש, כמו למשל בתחום הזריזות, החוזק גופני, יכולת השחייה והצלילה וכיוצא באלה.

אבל בתחום אחד מכריע, בזכותה של איכות אנושית סגולית זו של הלשון התבונית או הדיבור ההגיוני [לוגוס], לא רק שחרגנו מעולמן הפראי והיצרי של החיות, אלא אף נתאפשר לנו להתארגן יחד בקהילות פוליטיות ולחוקק לעצמנו את עקרונות חיינו המדיניים...

באמצעות השפה אנו יוצרים את העולם האנושי: באמצעותה אנו מבחינים ושופטים בין טוב לרע, בין צדק לעוול, ובין מעודן לגס; ובלעדיה היינו עדיין משועבדים לכלליו הפראיים של חוק הג'ונגל ולא היינו יכולים לחבור יחד באמנה חברתית המאפשרת לכולנו חיים הוגנים ושלווים בקהילותינו המדיניות."

חירות ואחריות קשורים בהשתחררות מהפיתויים של מימוש היצרים והחשקים, מאזורי הנוחות של מקובלות חברתית, ומהפשטנות של דעות קדומות, סטריאוטיפים והרגלים מקובעים

בהשקפה הבודהיסטית: התשוקה התמידית להגדלת העונג כמוה "כהשלכת רשת דייגים לנהר חרב". היא רק מגדילה את התאבון, מטריפה את המחשבה ומשעבדת את הרצון. ובמילותיו של מאיר אריאל: "צולל חופשי ללא מצנח, לכל הכיוונים נפתח, והתשוקה לכל כיוון אותי הורסת".

על פי סוקרטס: מה שצריך להנחות את שיקול הדעת שלי זה לא מה שמתחשק לי, לא מה שכדאי לי ולא דעת הרוב, אלא מה שמתברר במחשבה, אחרי ליבון יסודי עם עצמי ועם אחרים, כנכון וראוי במבחן התבונה.

ועל פי פרויד: מאחר ולאדם מטבעו דחף מיני ודחף תוקפני – שגורמים לניצול ופגיעה באחרים – חובה על החינוך והתרבות לפתח מערכים נפשיים שמאפשרים לגבור על היצר ולהשליט את נורמות התרבות של התבונה, ההומניות וצדק.

קאנט: 'האדם הוא היצור היחיד הזקוק לחינוך'

בני אדם הם חלק ממלכת הטבע ופועלים על פי אינסטינקטים ביולוגיים מולדים, אבל בני אדם הם גם חלק ממלכת החירות והאחריות. זאת משום שביכולתם לשקול בתודעתם באמצעות כוחות השכל והמוסר מה נכון, מה טוב ומה ראוי וצודק.

הם יכולים להתרומם לנאורות, משמע לאוטונומיה, משמע להחריג עצמם מכניעה אוטומטית לציווי הדחפים המולדים ולרומם עצמם להתנהלות מתוך חירות ואחריות שדבקה בטוב.

'האדם הוא הישות היחידה הזקוקה לחינוך', זאת כי השימוש האיכותי בתבונה ובמוסר הוא לא יכולת מולדת אלא יכולת נלמדת ונרכשת.

מאחר שבן אנוש בא לעולם בלתי מפותח ובגלל ששום אדם אינו יכול ליצור לעצמו לבדו ובבת-אחת תוכנית נאותה להנהגת החיים, כולנו זקוקים שאחרים ידריכו אותנו בנוהגי החיים האנושיים.

העקרונות המנחים להתנהגות תבונית ומוסרית הם אוניברסליות והומניות: לדבוק בהתנהגויות שנראות לך ראויות לכלל האנשים בעולם במצבים הנתונים, ולראות בכל אחד ואחת אדם במובן המלא של המילה, כבעל ערך פנימי וראוי לכל הזכויות וההזדמנויות בדיוק כמוך, ולא רק כאמצעי שימושי ותועלתני להגשמת מטרותיך.

חופש מ... וחופש ל....

אתגרי החינוך לזהות של חירות ואחריות היא בשני ממדים:

בממד של חופש מדיכוי חיצוני וכפיה ובריונות ואפליה וכל מה שמחלל את כבוד האדם, מאלף אותם כאילו היו חיות, גורם לסבל ולחסימת האפשרויות להתפתחות האנושיות והגשמה עצמית: במובן זה, כמו שכתב יפה מיכה גודמן, בחג הפסח אנו שמחים על יציאת עמנו מעבדות לחירות אבל בה בעת מקבלים את האחריות שלא להיות מצרים לאחרים.

בממד של חופש לקראת קבלת אחריות גדולה ותובענית המיקוד הוא במה שאנו מביאים ומוסיפים לעולם, בחותם הייחודי שלנו. יציקת משמעות לחיים ותרומה לחברה והעשרת התרבות ושיפור המדינה ותיקון עולם על ידי הנכחה של תכנים חדשים ראויים ומאתגרים.

מקסין גרין: להפעיל את הדמיון (הנרטיבי, החברתי והיצירתי), התבוננות והמוסריות כדי להשתחרר מהאינרציה של השגרת ו הסטנדרטי והבנאלי והמקובל ולראות מציאות חלופית, וסדר חברתי עדיף, ונורמות חדשות שיש בהן גם אמירה אישית מקורית ואותנטית וגם תרומה לחברה הרחבה.

בובר וקאמי: להשאיר את הרוח חופשית – שלך, של זולתך, של כולם

בובר: סיעות סיעות של אנשים נשתעבדו כיום בכל מקום לקולקטיבים, שכל אחד מהם הוא למשועבדים לו המרות העליונה... דבר זה כוחו יפה לא רק לגבי מדינות טוטליטריות, אלא גם לגבי מפלגות וקיבוצים דומים להן בתוך הדמוקרטיה כביכול. צריך להציל את העצם האישי הממשי מתוך לוע האש של הקולקטיב הבולע כל עצמות... השמירה על ערות המכאוב... זהו התפקיד הראשון של המחנך האמיתי בשעה זו.

קאמי: לא לברוח מאחריות מלאה לעמדותיך ולא להתחמק מאחריות להומניזציה של הזולת

אני סבור שהאדם צריך ללחום למען הצדק כדי למרוד באי-צדק הנצחי, עליו ליצור אושר כדי למגר את האומללות הרווחת בכול... מתוך סירוב להשלים עם הייאוש והאומללות בעולם, כל רצוני שבני-האדם יגלו מחדש את הסולידריות שביניהם כדרך לגבור על גורלם הנורא...

בחרתי בצדק כדרך להישאר נאמן לאדם ולעולם. אני ממשיך להאמין שלעולם שלנו אין שום תכלית עליונה. אבל אני יודע, שלמשהו בעולם יש משמעות ומשהו זה הוא האדם; יש לו משמעות משום שהוא היצור היחיד בעולם שמתעקש שלחיו יהיו משמעות. עולם זה שלנו יש בו לפחות אמת של האדם, ומשימתנו היא להעניק לאמת האנושית את הצדקתה מול כוחות הגורל. הצדקתו של העולם גלומה באדם; מכאן שעלינו להציל את האדם אם רצוננו לשמר את משמעות החיים עצמם... אני זועק אליך: אל תעוות את האדם, תן הזדמנות לצדק שרק האדם הוא שיכול לכווננו.